

Atajan Tagan

«URUŞ HAÇAN GUTARÝAR?»

Enem Gurbanjermal ejäniň ýagty ýadygürligine bagyşlaýaryn.

Dogan gitdi, görünmedi garasy,

Ýüregimde girman salan ýarasy.

(Uruş ýyllarynda Mary bazarynda eşidilen aýdym setirleri).

Umsa Gojuk obasynyň gözəl gyzlarynyň biri hasap edilse-de, gelnaljysy hiç kimiňkiçe bolmady.

Nirededir bir uzak ýerde indi dördünji ýyl soňy gutarmajak ýaly bolup görünýän agyr uruş gidýärdi, şol ýerde dökülýän adam ganlarynyň agysy bolsa, obalarda aglanýardy. Dört ýyl mundan ozal başlanan agynyň yzy üzülmän, henizem dowam edýärdi. Üç ýylyň içinde Gojuk obasyna on dokuz sany şum habar geldi, heniz şum habary gelmän, dereksiz ýitenleriňem sany ep-esli bardy. Başaşa öýden bir adamynyň urşa gidenligi sebäpli, ýassyz tünegiň ýagdaýam ýaslynyňkydan enaýy däldi. Günde-günaşa gelip durýan ýaramaz habar hiç bir öýi sylap goýarla meňzemeýärdi. Uruş diýilýän zatdan tyg datman sypaýmak şaglap ýagýan jalanyň astyndan üstüne damja damdyrtman çykmak ýaly tötänlikdi.

Durmuş şeýle ýagdaýda bolany üçin, Umsanyň toýunda şatlananam tapylan däl bolsa gerek. Toý geýimleri telim ýyl bäri kapas sandyklaryň künjünde aç güýelere ýal bolup ýatanam bolsa, hut toý günem adamlaryň şol horoşalygydy. Hawa, Umsanyň uly gelnejesi arkasy ýamaly gök biz köýnegini üç ýuwlan alaja-alaça bilen çalşyranda: «Bä-aý, bi heleý zandyýaman eken-aýt! Äriň-ä gije-gündiz oduň astynda gezip ýör, näme boljagynam Alla bilýär. Sen bolsa... Tüýüňi täzelemek nämä derkar boldy?!» — diýenlerem tapyldy.

Uruş ýyllarynyň toýy-da – hiç zadyňam dokuzy düzüw däldi. Bolsa-da, üsti gyzyly-çyzylyly üç araba bilen baş-alty sany atbaşçyly gelnalyjynyň gelmegi toýy ýada saldy. Araba goşulan atlaryň boýnundaky jaňlaryň jaňnyrdysy esli mahal bäri toý-

tomgy görmedik Gojuk obasynda bir geň-enaýylyk döretdi. Emma gelnalyjylar yzyna gidende welin, jaňnyrdawuk jaňlaryny köne esgä dolap, goltuklaryna salmaly boldy. Sebäbi, obamyzyň kethudasy hasap edilýän Ulug aga gelnalyjybaşynyň ýanyna baryp: «Guda, töwerek ýas tutýarka, jaňnyň sesi gulagymyza ýarap duranok. Nätjek-dä, ýorganyňa görä aýak uzatmaly. Jaňnyzy Marydan geçeňizden soň jaňnyrdadaýsaňyz gowy bolardy» diýipdir.

Gözi ýaşly Mamur ene Aňňal agalara tarap seredip, öz öýüniň gamşyna ýaplanyp otyrды. Ol Aňňal aganyň gyz toýuna Kölli ikimizem goýbermeýärdi. «Beýle toýa baryp şatlanmagam dürs dälđir. Meň ýanymdajyk oturyberin. Ynha, Nurjan geler welin, Umsadanam mün paý gözel gyz alarys. Ilde bolmadyk uly toý ederis. Siziň her haýsyňyza-da bir ýyndam at tapyp, gelnalyja ýollaryn. Igde seçeris, pişme seçeris... Oturyberin meniň ýanymda. Umsaň toýuna barsaňyz günä gazanarsyňyz. Öz toýumyzy oňat edip toýlaýarys» — diýip, Mamur ene agzynyň ýetişdiginden bize göwünlik berýärdi.

Kölli ikimiziň Umsa gyzyň toýuna goýberilmeýänimiziň aýratyn bir sebäbi bardy. Ýeke perzendi bolan Nurjan goşuna çagyrylmanka, Mamur ene Mömin aga bilen Täçjemal ejäni Aňňal agalara iberipdi. Toýuň sähedi bellenjek bolup ýören günlerem, Nurjan goşun gullugyna gitmeli boldy. Şeýlelikde, Umsa bilen Nurjanyň toýy ýigidiň goşundan dolanyp gelerine goýuldy. Emma Nurjan neressä gaýdyp gelmek miýesser bolmady. Ol urşuň ikinji ýyly wepat boldy. Ýöne, Mamur ene ol betbagtçylyk barada hiç zat bilmeýärdi. Tegelek bir ýyl ýeke perzendinden hat-habar gelmese-de, ol ýagşy umyt bilen ýaşap ýördi.

Indi pikir edip görýän welin, şol mahallar Nurjandan gelen şum habary diňe başlyk bilen poçtalýon bilýän ekeni. Başlyk Nurjanly meseläni diňe bir ejesiniň ýanynda däl-de, eýsem, adam oglunyň ýanynda dilden sypdyrmazlygyny poçtalýon oglana berk tabşyrypdyr. Soňam ýeke perzendiň aýy habaryny aýtmagyň ebeteýini tapmadyk başlyk, tä tötänden bir sebäp bolýança, ony öz gursagynda saklapdyr.

Aňňal aganyň Umsany Nurjana bermän, Wekilbazardan birine durmuşa çykarmagyna Mamur ene gaty kemsindi. Ömründe agzyndan mylaýym sözden gaýry zat çykarmaýan garry gargynçlaryňam iň degerlilerini saýlady. Edil gelnalyjy ugrajak bolup durka-da, Mamur ene ýetişibildiginden gepleýärdi.

— Sakgaly güne agarmyş Aňňal diýsänim! Sen öz gyzyňy meň Nurjanymdan gowy gerçege bererin öýtdüňmi? Asyl göreris ony. Beräýermikäň. Ýagty jahanda meň Nurjanymdan edermen ýigit tapylmajagy hak zat ahyryn. Ine, Nurjanym çynar ýaly ýigit bolup geler. «Mydal (medal) aldym» diýibem hat ýazdy. Kemendirlerem sygyr

bakman, adam bakýandyr. Olaram her erniniň suwuny saklap bilmän ýörene mydal bermez. Mydalam alyp dakynaýar ýaly meýdanda pytrap ýatan zat dälidir.

Gelnalyjy ugran badyna-da garry agy gatyşykly ses bilen sözüniň üstüni ýetirdi.

— Sen saçy kesileniňem ile meňzeş bolasyň gelen dälidir, ýogsam Nurjana garaşardyň. Göçüň geçip, saçyň agaryp barýamydy seň! Görersiň, Nurjanymyň basyp giden yzyça ýok birine duşalmazmykaň. Soňky ökünjiňem peýdasynyň degmejegini bilip gitgin, tulaky.

Soňky sözleriň aýratyn manysy bardy. Umsanyň «ile meňzeş bolmazlygynyň» astynda oňa tölenen galyň bardy. Iliň aýtmagyna görä-hä, Aňňal aganyň gudasy mal geçirende: baş kile bugaý, bir gadak çay, bir banka mesge iberipdir. Mesgäni hem mal giçirijileriň ýanyna goşulyp iberilen oylan, eşegiň üstünde oturan ýerinden assyrynlyk bilen ýalap gelipdir. Şunluk bilen, myhmanlar Gojogyň bagyna ýetinjäler bankanyň düýbünde sähelçe ýag galypdyr. Soňam ýag ýalan myhman oglanyň içi geçip, guda ýerlerine alada baryny beripdir.

— Nurjanym gelinçä garaşan bolsaň, men saňa bir maňka däl, iki maňka mesge bererdim, ýarym kile çay bererdim, üstüne göleli sygrymam bererdim. He, sakgaly güne agaran Aňňal diýsänim.

Gelnalyjylary keseklänem, bürenjegini ýyrtanam tapylmady. Türkmen toýunyň gyzykly däpleriniň köpüsi adamlaryň edil ýagyndan çykan ýalydy. Açlyk döwrüniň toýy-da, ýasa gelen ýaly bolup, dabarasyz-şowhunsyz Umsa gyzy aldylar-da ötägirdiler. Goh-galmagalam, gykywam bolmady. Hawa, Epegek aganyň kiçi gyzy yrmyna görä bir kesek oklapmy-oklamanmy welin, atbaşçylaryň bir kelpezi: «Hä, seňňem gidesiň gelýärimi? Gelin bolmak isleseň-ä mün atyň ardyna, bolmasa-da kesek atmaňy goý!» — diýipmişin.

Bu habary biz üç gün geçensoň eşitdik. Bolsa-da ol ýagdaý Mamur enäniň täzeden hüňňürdäp başlamasy üçin tutaryk boldy.

— Ana, köşekler, gördüňizmi olaryň biedepdigini?! Heý, ýat obaň ulugyzyna-da bir beýle sözler diýmek bolarmy?

Şunluk bilen Nurjana niýetlän gelni bilen Mamur enemiz hemişelik hoşlaşmaly boldy.

Umsanyň toýy gününüň ertesi biz ýene igde çöpleşmäge gitmek niýeti bilen Mamur enäniň ýanyna geldik. Ol ýene gara öýüň gamşyna ýaplanyp oturan ekeni.

Indi ömrüniň köpüsini geçirip, dişden-dyrnakdan galan Aždar hem garrynyň iki ädim gapdalynda mähnet kellesiniň öň aýaklarynyň üstünde goýup, agras dem alyp ýatyrdy. Aždaryň näçe ýaşandyny bilemok, ýöne, Nurjanyň kakasy pahyr ogly alty-ýedi ýaşynda, ony, tohum itiň güjügikä getiripdir. Aždar ýaly akylly it, megerem, hiç ýerde bolan däl. Ol adamyň ne gylyklydygyny ýüzüne garadygy bilýärdi, itdigine garamazdan, bolar-bolgusyz dereksiz zada üyrübem ýörmeýärdi. Mamur ene hem Aždary diňe akyllylygy üçin däl, ýeke perzendiniň söýgüli iti bolanlygy üçin sygryndan-gölesinden eý görýärdi. Türkmenler hiç mahal iti öýe göýbermeselerem, Mamur ene gys aýlary «Birden üşäymesin» diýip, gara öýüň bosagasynda ýatyrýardy. Garry köpek Mamur ene nirä gitse, zyndan galmazdy. Eýesi hem ony galdyrjagam bolmaýardy. Ýogsam bolsa, yzyna düşüp ugrandan «Bar, güm bol» diýäýseň, iki günlük git, üç günlük git, Aždar pahyr tä gelýänçäň, gara öýüň gapdalynda garysyny ýassanyp atandyr.

Heniz geçen ýylyň eňneresinden ýygnalanam iki halta igde bardy. Emma Mamur ene Nurjanyň toýuna taýynlyk görýäni sebäbli, bu ýylky eňneredenem iki halta igde ýygmakçydy. Onuň göwnüne bolmasa, şu ýyl pagta ýygymy gutaran badyna Nurjan dolanyp gelmelidi, çöp çapym bilenem toý başlanmalydy. «Men sakgaly güne agaran Aňňalyňky ýaly toýa meňzemeýän toý etmen asyl. Meň toýuma gelen toý şekilli toý görer. Iliňki ýaly telim oglum ýok meň. Ýeke balamyň toýunda welin, baý, tarhan bolaryn-a!»

Kölli ikimiz oglandyk. Mamur enäniň hemme aýdýan sözleri ýakyn wagtlarda hakykata öwrüler öydýärdik. Uzak ýerlerde aýylganç urşuň gopýandygyny, ol ýerde adamlaryň ölyändigini bilsegem, Nurjan ölmelidir diýip oýlanmaýardyk. Ol çöp çapyma çenli hökman geläýmelidi, onuň asyl ölmäge haky ýokdy. Sebäbi, biz Mamur enäni gowy görýärdik, oňa bütin düýrmegimiz bilen ynanyrdyk. Mundan başga-da, Mamur enäniň aýtmagyna görä, ýokardaky Biribaryň özem Nurjany penasynda saklamalydy.

Kölli maňa görä eke-tokarrakdy. Şonuň üçinem ol igdäniň süýr depesine çykyp, elindäki uzyn tut çybygy bilen şahalary saýgylaýardy. Ýere dökülýän zadyň esasy ýaprak bolsa-da, her düýp igdeden bir goşawuç çöplesegem, gün içinde bir suwluk torbany doldurmak bolýardy.

Bu günem, Kölli çybyklary saýgylap durka, kolhozyň başlygy Sapar aga gyr atyny säpjedip, biziň ýanymyza geldi.

— Ýigdekçe, ýaş şahalary beýdip urmasaň bolmadymy? Beýtseň, gelen ýyl igde deregine gury şaha iýmeli borsuň.

— Beýdip uraýmasaň igde gaçmasa nätjek, Sapar aga?!

Sapar aga ýaş oglandan bular ýaly jogaba garaşmandymy – nämemi, sesine bat berdi.

— Hany, igdeden düş onda... Düş diýdim, düş, ýogsam...

Başlygyň haýbatly sesini eşiden Mamur ene etegindäki igdäni torba guýdy-da, Sapar aga tarap ýöneldi.

— Sapar, Kölli jana haýbat atmaweri, han! Ol maňa igde kakyşýar. Biz Nurjanyň toýy üçin igde ýygnaýas. Bu gytçylykdan seň özüň habarly ahyryn. Toýda nogul-nabat seçmäge hiç kimde indi gurp ýok. Igde bir seçeli-dä...

Sapar aganyň terzi üýtgän ýaly boldy. Ol sesini çykarmady-da atyny yza aýlaýdy.

Kölli ikimiz ýene Mamur enäniň ýanyna bardyk, ol bize garaşmaýardy. Sebäbi, onuň Nurjandan gaýry hiç kimi bolmany üçin öýde ýeke özüdi. Biz welin, edil onuň öz agtyklary ýaly elmydama ýanyndadyk. Gytçylyk ýyllarydygyna garamazdan, Mamur enemizde her hilije zatlar bolardy. Saçagynda arta-süýşe nan bolmasa-da, bir aşlyk un, ýag hemişe tapdyrýardy. Köplenjem ol bize erteki aýdyp bererdi. Aýdýan ertekileriniň, döwli, aždarhaly ýerlerine baranda «Allaň özi daş edewersin!» diýerdi. Emma şa gyzynyň garyp ýigide aşyk bolup, ene-atasynyň raýyny ýykyp, şol ýigide gelin bolýan pursatlarynda bolsa «Meň Nurjanyma-da Alla şular ýaly gözəl gyzy miýesser etsin» diýýärdi-de myssa ýylgyrýardy.

Bu gezek biz baramyzda garry ene yşgapdan bir zat gözläp oturan ekeni.

— Hä, köşejiklerim, geldiňizmi? Geliň bakaly. «Gelen döwlet» diýipdirler. Ynha, men siziň agzyňyzam süýjütjek. Ol eline ilen gazetini bize tarap oklap, gözleýän zadyny hem unutdy-da, ýygyrlypjk oturdu.

— Me, bu kagyzy okaň, Nurjanym hakda ýazmadylarmyka!

Men käbir harplary tanasamam, gazet okar ýaly derejä ýetmändim. Kölli welin, patdyk-sutduk okaýardy.

— Kölli jan, balam, şol sekizkeşdä meňzäp duran ýerinden oka bakaly, Nurjan gelmeýämikä?

Kölli oňly okap bilmeýändigini gizlemek üçin oýkanjyrap, kân oturansoň, garrynyň ýan bermejegini aňyp, hetjickläp okamaga durdy.

— «Baş ko-man-di-wä-niň ha-ba... habary. Şu gün biziň go-şun-la-ry-myz al-dym-ber-dim-li sö-weş-le-riň ne-ti-je-sin-de fa-şys-st-le-ri do-kuz km yz... yz-a ser-pik-dir-di-ler...»

Men käbir harplary tanasamam, gazet okar ýaly derejä ýetmändim. Kölli welin, patdyk-sutduk okaýardy.

— Kölli jan, balam, şol sekizkeşdä meňzäp duran ýerinden oka bakaly, Nurjan gelmeýämikä?

Kölli oňly okap bilmeýändigini gizlemek üçin oýkanjyrap, kân oturansoň, garrynyň ýan bermejegini aňyp, hetjicläp okamaga durdy.

— «Baş ko-man-di-wä-niň ha-ba... habary. Şu gün biziň go-şun-la-ry-myz al-dym-ber-dim-li sö-weş-le-riň ne-ti-je-sin-de fa-şys-st-le-ri do-kuz km yz... yz-a ser-pik-dir-di-ler...»

Mamur ene Köllüniň ünsüni böl-di.

— Dur balam, Paşissi kim bolýar?

— Kölli ýaýdandy.

— Paşis, Mamur ene, nemis bolaýmasa...

— Nurjan dagy nemis bilen urşanok ahyryn, balam?

— Onda kim bilen uruşýa?

— Gyrman bilen, gyrman.

— Aý, onda, şo paşisem gyrmanyň tarapyny çalyňlaň biri dagy bolaýmasa.

— Megerem şodur — diýip, Mamur ene Kölli bilen ylalaşansoň sorag berdi. «Dokuz kmsy» näme bolýa, Kölli jan? Men oňa düşünmedim-le.

Kölli haňk-huňk etdi.

— Depderiň kerre-kerresinde-hä bir km diýdigi... şundan Gurban agalar ýaly ýer bolýa diýip ýazylygy. Men-ä şoňa oňat düşünemogam...

Garry ynjalady.

— Onda dokuz km diýdigem şundan, sadagasy boldugym, Ojarly öwlüýä zyýarata gidip gelen ýaly bolýar-da... Ondanam gatyrak kowalamaly ekeni... Hawa, Kölli jan, okaber, onsoň näme diýýär?

Köllä okamak kyn düşýärdi. Şonuň üçinem ol gazetiň eýlesine-beýlesine seredişdiren bolup sapalak atdy.

— Aý, Mamur ene, uruş hakda-ha ýaňky habardan başga hiç zadam ýazanoklar. Dokuz km-ä baransoň okopda gizlenip dynç dagy alýandyrlar-da. Uruş hakda Nurjanyň özi gelensoň aýdyp beräýmese...

— Getir onda, o kagyzy ýygnap goýaýyn, Nurjanyň özi gelensoň okar.

Ene gazeti yşgaba (şkafa) saldy-da, o ýerden bir düwünçek çykardy. Düwünçegiň içinde goşa ýumruk ýaly nabat bar ekeni. Men-ä köp wagt bári nabadam iýip görmändim. Garry düwünçege dökülen böleklerden her haýsomyza bir digirjik nabat uzatdy.

— Me-añ, her haýsyňyz bir digirjik nabat iýip, agzyňyzy süýjediň. Galanyny Nurjanyň toýunda iýersiňiz. Ol düwünçegi ýene yşgaba salyp goýdy.

— Kölli jan, bar balam, daşardan goltugyňy dolduryp, odun getir.

Men geň galdym. Sebäbi yssa çydap bolmaýardy. Kän mahal geçmänkä, garrynyň özi odunyň nämä gerekdigini aýdaýdy.

— Ertir üçümüzem ak eşege atlanyp, Samsykýaba gideris. Samsykýapda Annatäçler bar. Şolaň ýanynda-da edil suw perisi ýaly bir gyz maşgala bar. Adyna-da Aýça diýýärler. Guda bolup gaýdarys. Nurjanym gelen badyna aňyna-maňyna garaman toý ederis. Indi bolsa pişmejik bişireliň. Her işde ýagşy umyt ýagşydyr. Bizem toý zadyň başyny ýagşydan – pişmeden başlalyň.

Ertesi gün guşluk bolanda, Kölli ikimizi gaňna ataran garry ak eşegi idip ýola düşdi. Aždaram bizden galmady. Asyl Mamur ene ony galdyrjagam bolmady. Şeýdip, üç tirkeşik bolup, günortanlar Annatäç daýzalara baryp düşdük.

Mamur enäniň gyz diýýäni Annatäç daýzalaryň duldegşir goňşulary ekeni. Oglanlyk-da, öýde oturyp bolýamy! Gapydan geçýän ýabyň boýuna çykdyk. Şolam Samsykýap diýilýän ýap ekeni. Kölli ikimiz «Samsykýap» sözünü gaýtalap kän gülüşdik. Soňam edil ýabyň gyrajygyna baryp oturdyk. Ol biziň obamyzyň ýaplary ýaly bir ýap ekeni. Onuň hiç ýerinde akyllylygam, samsyklygam duýulmaýardy. «Bu obañ ýaby samsyk bolsa, adamlary-ha hasam samsykdyr. Näme üçin Mamur ene bu

oba gudaçylyga geldi-kä?» diýip, Köllüniň beren soragyna men jogap gaýtaryp bilmedim.

Talyň kölegesinde Samsykýaba kesek atyp otyrkak, gapdalymyzdaky paýapyldan arkasy haltaly bir gyz geçip gitdi. Ol gyz diýseň owadandy. Dogrusyny aýtsam, biziň obamyzda hiç kimiň ýetip bilmedigi Umsa-da onça ýokdy. Emma edil şol mahal biz onuň Aýçadygyny bilmeýärdik.

Ak eşegiň daňylgy ýerinde gezip ýören Aždaram biziň ýanymyza geldi. Ol endigine görä agyr kellesini öň aýaklarynyň üstünde goýup, gözünü süzdi.

Kän mahal geçmänkä, jöwenligiň içinden oglanjygyň sesi geldi.

— Aýça, eşegiň teblesi nirede?

Arkasyndaky haltany sygyr dölä ýaplan gyz, ýadaw ekenmi, nämemi:

— Men nä tebläň çopanymy? — diýip, janagyryly ýaly, gaharly ses bilen jogap gaýtardy. Şondan soň Aýça gyz biziň ýanymyza gelip, paýapylyň üstünde oturdy-da, elini ýuwмага durdy. Ol birden aşak oturanda, köýneginiň ýelginine suwuň ýüzünde tolkunjyklar emele geldi. Gyzyň ot ýygyp, gök reňke boýlan elleri ýuwlandan soň ýüzünden bulut aýrylan aý ýaly tämiz boldy.

Meniň mekirje dældigim-dä:

— Aýça, biz saňa Nurjan üçin gudaçylyga geldik – diýenimi özümem duýman galdym. Kölli böwrüme hürsekledem welin, giç boldy, men eýýäm diýmesiz zady diýipdim.

Ýaňy ýüzünü ýuwмага oturan uly gyz «päh» diýilen ýaly bärsini bakdy-da, gulaklaryna ynanman, maňa tarap jüýjerilip seretdi.

— Näme diýdiň-ä, myrryh?

Bular ýaly gepi kän eşdip ýörmänsoň gyzyň derrew jogabyny berdim.

— Men myrryh däl. Men Orakgeldi agaň ogly Orunguly.

Meniň düşündirişim bilenem gyz ýumşamady.

— Boýnuň gursun, almaň sapagy ýaly.

Elbetde, şol mahallar doýa garynlar oňly doýmansoň boýunlaram almaň sapagyna meňzese meňzeýändir, ýöne barybir, men gyzyň sözlerine çynym bilen

kemsinip durmadym. Sebäbi, gyzam diýýän sözlerini kemsitmek üçin diýmeýärdi, sebäbi, ol assyrynlyk bilen ýylgyrýardy. Şonuň üçinem boljagy boldy diýip, öňki habarymy has düşnükli edip, ýene bir gezek gaýtalamadym.

— Pagta ýygym gutaryp, çöp-çapym başlanansoň, biz seni gelin edip alýas, Aýça....

Bu gezek Köllem böwrüme hürseklemedi.

Gyzyň jogaby pert boldy.

— Bar, arabaňy daşda tigirle.

— Biz arabaly däl, eşekli geldik, ak eşekli.

Meniň jogabym gülkünç bolandyr-da, gyz bu gezek sesli güldi.

— Gök eşegiňiz haram öldümi?

Gör, gabadyna gelýän zady. Hakyt üç gün mundan ozal biziň gök eşegimiz ölüpdü. Aýçanyň ol barada soraman bilişine men haýran galdym.

— Waý, bu gyzy! Sen gyz bolman, palçy bolaýma?

Bu sözlere Aýça monça boldy.

— Siziň gök eşegiňiziň nädip öleninem bilýän men.....

Men gyzyklandym.

— Nädip öldi? Hany, aýt-da!

— Batga batyp öldi.

— Wä-ä, mun-a bilmediň. Biziň gök eşegimiz kürräläp bilmän öldi.

— Kürräňizem öldümi ýa diňe eşegiňiz?

— Agzyňy haýyr aç, gyz. Boýny hyşaly akja kürrämiz dikirdäp ýör. Ynha, gelin bolup baraňda, özüňem görersiň.

Gyz meniň sözlerime hezil edinip güldi.

— Hudaý daş etsin, özüň göreveri haram kürräni.

Guýrugyny dik asmana göterip howlukman ýöräp barýän gara pisige gözi düşen Aždar, hiç hili hereket edesi gelmese-de, iň bolmanda, itligini bildirmek üçin göwünli-göwünsiz hyňrandy. Bu bolsa Aýça gyzyň ite üns bermegine sebäp boldy. Men derrew söz gatdym.

— Şu it Nurjanyň iti-dä!

— Nurjan diýýäniň kim ol?

— Waý, bi gyzy, Nurjanyň kimdiginem bilenok. Mamur enäň ogy Nurjan-da!

— Itiň ady name?

— Aždar.

Aýça Aždary tanajak bolýan ýaly oňa tarap siňe-siňe seretdi.

— Aždaryň eýesem özi ýaly garrymy?

— Nurjanmy?

— Hawa, Nurjan.

— Sen näme samsyk ýaly-la? Nurjanam bir garry bolarmy. Ol ho-ol, — Men ýabyň aňyrsyndaky jöwenlige el salgadym. — Jöwenler ýaly uzyn, ýaş.

— Siziň Nurjanyňyz näme işleýär? — diýip, indi gyz hasam gyzyklanyp başlady. — Sygyr dag-a bakýan dälidir?

— Sygyr bilen oň nä işi. Ol nemisler bilen uruşýa. Bilýänmi, bir ýumrukda baş nemisi urup ýykýa. Nurjana mydalam beripdirler. Güýçli bolmasaň mydal alarmyň? Cöp çapymda gelyä özem. Gelen dessine-de seni oňa gelin edip äberýäs.

Öýden çykyp, özlerine tarap ugran Mamur enä gözi düşen Aýça gyz tarsa turdy-da, jöwenlige siňip gitdi.

Irden igde çöplemäge gitmelidik. Mamur enäniň aýtmagyna görä indi igdäni hasam tiz, hasam kän çöplemelidik. Sebäbi, Aýça gyzyň hossarlary «Annatäç elti ara girýän bolsa, soraşyp-ideşibem oturmars. Ogluňyz gelen badyna sähedini belläris» diýipmişler.

Mamur ene pahyr, garrylyk basmarlanyndan bolsa gerek, birneme öwünjeñräkdem. Ol şol mahalam öňki gelenligi bolan Umsany ýatlaýardy.

— Aňňal gyzyny bermese bermesin. Çynar ýaly boýy ba, piýala ýaly gözi ba, tokmak ýalam dört örüm saçy ba. Ýörände-de ýeriň gaýmagyny bozmajak bolýan ýalydyr...

— Saçy dört örüm däl, iki — diýip, men düzediş berdim.

Köllü ýene meni hürsekledi. Barybir Mamur ene meniň düzedişimi eşitmän, sözünü dowam etdi.

— Tüýs meň Nurjanyma mynasyp maşgala. El işine dagam çeper ekeni. Gaýan gaýmalary, salan pökgüjeleri edil ýylanyň agzyndan çykan ýaly.

Torbamyzy alyp, igde çöplemäge ugrajak bolup durkak, Aždar janygyp-janygyp üýrmäge başlady. Ol indi köp wagt bári beýle hyjuw bilen üýrmeýärdi. Şonuň üçinem Mamur ene üşerilip durdy-da, Köllä ýüzlendi.

— Kölli jan, daş çykyp bir ceret-le, näme Aždar beýle gazaply üýrýä-le?!

Köllüden öňürdip, men ylgap çykdim. Çep aýagy ýok, goltugy pişekli, harby eşikli adam Mamur enelere tarap ýetip gelýärdi. Ol meni görüp, aýak çekensoň öýe tarap elini salgady.

— Heý, ýigdekçe, Mamur ejäň öýi şümi?

Men Aždaryň aýylganç üýrüşine aňkaryp, wagty bilen soraga jogap gaýtarmamsoň pişekli adam sesini gataltdy.

— Men saňa diýýän. Ýa ker açdyňmy? Mamur ejäň öýi şümi diýýän saňa?

Men baş atyp, yzyna aýlandym.

...Pişekli girensoň Mamur ene salam alyp, öz oturýan duluna geçdi.

Pişekli adam taýaklaryny gapdalynda goýup, igdeli halta ýaplanyp oturdu.

— Mamur eje, saglyk-gurgunçylykmydyr?

— Şükür Hudaýa! — diýip, Mamur ene myhmanyň ýüzüne siňe-siňe garady. — Sen meni tanasaňam, men seni tanamadym-da, hanym?!

— Men purontdan geldim, Mamur eje.

Garry görülmedik ýeňillik bilen ýerinden turdy-da, edil çagajyk ýaly bolup, myhmanyň ýanynda, onuň ýüzüne seredip oturdu.

— Aýtsana, balam, sen onda Nurjanam görensiň? Nähili ol sag-amanja gezip ýörmi? Uruş haçan gutarýar? Haçan meň Nurjanym ýalňyz enesiniň ýanyna gelýär? Aýtsana, dünýäm?

Myhman düşnüksiz bir ýagdaýda ilki Mamur enä, soňam biziň ýüzümize gözlerini tegeläp seretdi. Ol ýagdaýa düşünen bolara çemeli.

— Mamur eje, Nurjandan kän mahal bäri hat gelenokmy?

— Ýyl ýarym dagy bolup ýören bolsa gerek. — Soňam Mamur ene uludan dem aldy. — Hat gelmäni hiç-le, özi sag-aman dolansa, galany bilen men mydar etjek-le!

— Nesip bolsa geler-le — diýip, myhman aýtjak sözlerini gözleýän ýaly esli salym ýere bakyp, dymyp oturdy. — Biz Nurjan bilen Kurskiý diýen şäheriň eteginde aýrylyşdyk. Soň men aýagymdan ýaralandym. Şeýdibem gaýtmaly boldy. «Gel, Nurjanyň ejesi bilen salamlaşyp gaýdaýyn» diýdim.

Şuny aýdyp, ugry bolmadyk myhman turmakçy boldy. Mamur ene onuň ýeňinden ýapyşdy.

— Ilki-hä çay-paý içmän gaýtmak bolmaz... Onsoň...balam, bu uruş haçan gutarjakka? Bilmediňmi?

Myhman aşaky dodagyny dişledi.

— Çaýy, garry, ýene bir gelemde içerin... Urşam, indi uzaga çekmese gerek. Bahym gutarmaly.

— Uzaga çekmese bolýa. Galany bilen oňuşjak.

Myhman pişegine ýapyşdy. Mamur ene ony elinden tutup diýen ýaly, hormat bilen ýola saldy. Garry öýe dolanyp gelensoň ayak-aldygyna gepläp başlady.

— Gördüňmi, Orunguly jan, Nurjanymyz mes, gurat diýýä. Hat ýazmaga oň eli degýän däldir. Zelili ýok, uruş basym gutarýan bolsa özi geler. Biz oňa çenli toýa taýynlyk görüberiris. Ýörün, indi igde çöplemäge gideliň.

Biz daş çykjak bolup durkak gapydan Ypbat aga geldi. Ol inçejik hem sandyrawuk ses bilen:

— Waý, Mamur bagtyň ýatan ekeni! — diýip gygyrды. — Çyragyň sönen ekeni, Mamur.

Aňk-taňk bolan Mamur ene:

— Năme boldy, Ypbat? — diýip, aljyraňny ýagdaýda sorag berdi.

— Ýaňky gelen maýyp adam «Nurjanyň wepat bolanyňa bir ýyldanam geçdi» diýdi. Ol saňa aýdyp bilmän gidipdir. «Kellesinden ok degip, öz elimde jan berdi» diýdi. Bagtyň ýatdy, Mamur!

Ypbat aga sözünü soňlap-soňlaman, keçäniň üstüne ýüzinligine ýykyldy. Mamur enäniňem edil maňlaýyndan ok degen ýaly arkanlygyna gaýtdy.

Biz henize çenli jany sag, gurat, gürläp oturan adamynyň beýdip ýykylanyny görmändig. Şonuň üçinem, ony galdyrmaga derek, aljyrap, işige degmän atylyp çykdyk.

Şondan soň tä bir hepde geçýänçä, garryny görmedik. Görer ýaly hem bolmady. Hopby işan owadan sesine bat berip, ertirden aňşama çenli aýat okady. Tä Nurjanyň ýedisi bellenýänçä, Mamur ejelere adam bary geldi durdy, geldi durdy.

Şol gün gapydan atylyp çykamyzda, men elimdäki torbany goýmagy hem unudan ekenim. Torbany yzyna gaýtarmalydy, onda-da, Kölliniň teklibi bilen, ony igdeden dolduryp eltmeli etdik.

Ýedi gün geçip, sekizlenji gün diýilende, Hopby işanam garry eşegine atlanyp, öýüne gaýtdy. Şondan soň Mamur eneleriň garamçasý azaldy. Şonça günün dowamynda, daşarygam çykmadyk bolara çemeli Mamur enemizi bir gezejigem görmedik.

Biz gapydan giremizde ene tükge düşüp ýatan ekeni. Öýe kimdir biriniň girenini aňyp, ol ýuwaşjadan başyny göterdi. Geçen ýedi-sekiz günün dowamynda biziň garrymyz tanalmaz ýaly üýtgäpdir. Ozal kiçijigem bolsa, güne ýanan yüzde oýnaklaýan gara gözler çepiksije enäniň göwresinde çäksiz bir güýç-kuwwatiň saklanýandygyny habar berýärdi. Ol gözler uly bagta, ajaýyp güne, tükeniksiz dabara ynam bilen garaşýardy. Indi bolsa şum ykbal atly zalym tebib Mamur enäniň ýüzüne aýylganç neşterini sokup, sorup alan ganynyň ýerine solgun reňk goýberipdi. Garrynyň alkymy sallanyp, ýüzem ulalan ýalydy. Öňki umytly hem dogumly gözler tāk özi endişeli garaňky zyndana düşen ýaly jansyzdy, umytsyzdy...

Urşuň getirýän ýaramazçylygyny diýsene! Uzakdan uçup gelýän ýekeje ok bir adamynyň tenine girýär. Ol adam ölüm hakda oýlanmaga-da, ýagty jahanda iň soňky gezek gygyrmaga-da ýetişmän gözüni ýumýar. Belkem, ol şonuň üçin ullakan ezýetem, agyram duýýan dăldir. Emma onuň zyndan ok degmedik adamlaryň năçesi jebir çekýär!

Gojuk obasynyň garry adamlarynyň köpüsi ýa kör, ýa küküki ýa-da birhili güň ýaly. Ulug aga aýtmyşlaýyn, uruş biziň obamyza edibilenini etdi. Men muny öz obamyzy kemsitmek, obadaşlarymyň üstünden gülmek üçin däl-de, olara nebsim agyryp, dözmän aýdýaryn. Olaryň üstünden gülmek kelläme-de gelenok, asyl-ha hut güläýmeli ýerinde-de gülüp bilmeýärim.

Ine, Öwelek aga görseň, giň köpri bardyram welin, eşegini köprüden sürmän, suwdan geçirjek bolup durandyr. Eşek geçmejek bolýar, Öwelek aga bolsa, ony şaldyr bilen saýgylyr. Ahyram eşege diýenini etdirip bilmän: «Nepes jan bolaýan bolsa-ha, sen geçäýerdiň welin!» diýip hyrçyny dişlär. Onuň Nepes janam gyrman urşunda galdy.

Hança aga bardyr. Käte daşaryk çykar-da, elektrik simlerine sereder. «Tok urýa diýýäňiz welin, guşlaram-a otyr oň üstünde? Ýa tok diýilýän zat guşy urman, diňe adamyny urýarmyka?... Hawa-da gyrmanam guşy öldürmän, adamyny öldürdi...» Hança aganyňam Pendigulysy bilen Durdygulysy «Gyrman ýurduna gidip gelmedi».

Hanmämmet aga diýibem birimiz bar. Onuň-a dört oglunyň dördüsem «Gyrmanýada». O pahyr-a Güne seredibem gargynyp ýörendir.

Aňkar aganyň-a özi gyrman bilen duşuşan. Oň käbir häsiýetleri bilen öwrenişberipdirisem welin, käte gijäniň bir mahaly «Try-bo-ga-a!» diýip galmagal turuzýa-da, zährämizi ýarýar.

Tyrry aga-da bir görseň-ä oňadam ýaly welin, kä ýyl betperlän mahaly, Ýazçaň oýuna telim gün gatnap, ýandak ýygar. Ýygan ýandagyňy rejeläp küdelär. Gyş düşübererem welin, uly bir daş kädini egnine atar-da «Kädi işdäsi baryň-a ýörüň-how» diýip, küdesine tarap gider. Kädini küdäniň süýr depesinde goýup, aşagyndan otlar goýberer. Ýeke özi bir tarapa çekilip, tä küde ýanyp bolýança, hezil edinip oda çoýunar. Ahyram «oda gömen» kädisini tapman, «hork-hork» edip aglap oturandyr.

Hawa, Ulug aga aýtmyşlaýyn «Gyrman urşy bize edibilenini etdi. Gojugy sähnedden doldurdy».

Biziň Mamur enemizem urşuň zäherini datmaly gojuklylaryň biri bolup galdy.

...Kölly igdeden doly torbany tärime söýäp goýdy-da, garrynyň bir zat diýerine garaşdy. Mamur enäniň diýjek sözlerine biz beletdik. «Köşeklerim uzak ýaşaň, ak gyz ýoldaşyňyz bolsun!» diýerdi.

Bu gezek bolsa, bir torba igde eltsegem biz «ak gyzly» bolmadyk. Mamur ene igdeli torbany görüp, biziň ýüzümize taýly gezek seretdi-de aglaberdi. Onuň gözýaşyny görüp, bizem agladyk. Bu hem onuň geplemegine sebäp boldy. Ol iki elini ýere diräp, kynlyk bilen galdy-da, biziň ýanymyza geldi.

— Goýuň köşeklem, aglamaň! Nurjan wepat bolan däldir. O habar ýalandyr. O geler. Aglamaň. Ynha menem aglamok ahyryn. — Ene bize gözýaşyny görkezmejek bolup direge duwlandy. Soňam ol bize bakyp ýylgyran boldy. Ýöne ol hakyky ýylgyryş däldi-de, «içiýananyň gülküsi» diýen ýaly öz göwnüni aldajak bolýan bagtypes enäniň ýylgyryşydy.

— Ynha, uruş gutarar. Uruş gutardygam Nurjan geler. Toýam ederis.

Mamur ene öz göwnüni aldamak bilen bizi diňdirjek bolýardy. Şol bir mahalyň özünde-de ýüregi ýagşy umytdan doly ene öz ýalan sozlerine özi ynanyp, birneme gujurlanan ýaly boldy. Ol tärime söýenip, torbadaky igdäni synlap gördi.

— Köşejiklem, muny halta gaplalyň!

Mamur ene igdeden püre-pür bolan haltanyň agzyny sypana, onuň inçejik barmaklarynyň syndyraýandygyny gördüm.

— Indi iki halta boldy. Uruş gutarar. Nurjanam hökman geler. Iki halta igde ähli ýere ýeter.

Şol mahal tüýnüge gelip gonan alahekge «wakakga – wakakga» diýip ses etdi. Mamur ene garaşylmadyk çalt hereket bilen dikeldi.

— Haýyr çagyr, haýyr çagyr! Haýryň bolsa ýene çagyr!

Garrynyň göwnüni göterjek bolýan ýaly alahekge ýene bir-iki gezek gygyrды welin:

— Ana gördüňizmi? Haýyr çagyrды, ýene çagyrды! — diýip, ene ýylgyrды. Onuň bu gezekgi ýylgyryşy janlydy, umytlydy.

Şol günüň ertesi bolsa gerek, Mamur ene nirä barýanymyzam aýtman, bizem yzyna tirkäp, hatardan çykyp ugrady. Ol ýolboýy «Ynha, biz urşuň haçan gutarýanynam, Nurjanyň haçan geljekdiginem bileris» diýen sözleri irginsizlik bilen gaýtalap barýardy. Şol mahal Gojuk obasynda beýle soraga jogap berip biläýjek ýekeje adam bardy. Olam Hopby işandy. Emma biz Hopby işanlara däl-de, kolhozyň başlygy Sapar agalara bardyk.

Biz baramyzda, Sapar aga hem agyr bir zadyň pikirini edýän ýaly öýüň ortasynda çiş-arkan düşüp, barmagyny dişläp ýatan ekeni. Hatda ol birbada öýüne adam baranyňam duýmady.

Başlygyň aýaly Ogulhesel daýza:

— Turaweri, Mamur enesi geldi! — diýen dessine Sapar aga syçrap turdy, salam berdi:

— Hä-ä, Mamur enäň ekdileri, sizem barmydyňyz? Geleweriň! — diýip, ol biziňem göwnümüzizi awlady.

Mamur ene başlygy görüp saklanyp bilmedi. Ol hünübirýan aglamaga başlady. Ogulhesel daýza-da aglady. Ýöne, Sapar aga welin, bir aşagyndan çykyp bolmajak utanç iş eden ýaly, ýüzüni ýere salyp, keçäniň galyp duran ýüňünden çekeläp otyrды. Bölejik ýüň gopup, eline gelensoňam ony iki barmagynyň arasyna salyp, togalamaga başlady.

— Sapar jan, indi bu habar çyn bolmaly bolarmy? Nurjanyň gelmedigimidir, balam? Ol meň ýekämdi ahyryn. Sen oň ýekedigini bilýäsiň-ä! Bu habar ýalan bolaýmasyn? Çyn habar bolsa oňi bilen saňa aýdardylar-a. Bu habar ýalan bolaýmasyn, Sapar jan?!

Sapar aga bir zat diýjek bolup ýüzüni galdyrdy-da, belli bir gep aýtmaga howatyr edip, taýly gezek zoraýakdan ardynjyrady. Ol ýene elindäki, indi ýüpe öwrülen ýüňi oýnap başlady.

— Düýn öýlän tüýnügime alahekge gelip oturdy, Sapar jan. Iki gezek wakyrdady. Menem «Haýryň bolsa ýene çagyrl!» diýdim welin, Alla ugruna edip, ýene iki gezek wakyrdaýdy.

Nurjanymyň öleni ýalan bolaýmasyn, balam? Ol meň ýeke perzendimdi ahyryn. O dünýä-bu dünýä göz dikip oturanym şeýle bolaýmaly bolarmy? Ol diri bolaýmasyn, hä? Uruş gutaranson birden geläýmäsin? «Eje salawmaleýkim!» diýip, giräýjäk ýaly bolup dur. Indi bu uruş haçan gutarjakka, Sapar jan? Haçan gutararka, hä?

— Uruşmy? — diýip, başlyk garaşylmadyk ýerden dil ýardy.

— Hawa, hawa, uruş, balam. Gyрман urşy. — Mamur ene öňe omzady. Onuň iki gözem Sapar agadady, hantamady, ynjalar ýaly jogap isleýärdi. Emma Sapar agada garra kanagatlanarly jogap berip bilmeýärdi. Çünki ol mesele Sapar aga ýaly

kolhoz başlyklarynyň sözi bilen çözülmeli mesele däl-di-de, müňläp-müňläp adam jany bilen, gurban bolýan adamlaryň sany bilen çözülmeli meseledi. Garry janygdy.

— Gutarar diýäýsene, balam? Uruş gutarsa, Nurjanymam geler ahyryn. Haram uruş gutarar diýäýsene, Sapar jan?!

Ogulhesel takat edip bilmedi.

— Ýüregiň daşmydy, demirmidi, Sapar? Ýüregiň daş bolmasa «gutarar» diýäýsene! Ol gany uruş ýene ýüz ýyllap gitmez ahyryn. Gutarar diýäýsene!

Sapar aga ýüzüni galdyranda, oňa nebsim agyryp gitdi. Ol pahyryňam ýagdaýy başgalaryňkydan öwerlikli däl-di. Onuň köpi gören könelişen gözleriniň owasy doldy, ýuwdundy, bir zat diýmäge hyýallandy. Emma hiç zat aýdyp bilmedi.

Sapar aga derek Ogulhesel daýza gepläp başlady. Onuň Mamur enäni köşeşdirjek bolup, göwnüni göterjek bolup, ýalan sözleýändigini hem bildirdi durdy.

— Mamur enesi, uruşda her hili zat bolýamyş. Biri ýykylyp özleriniňkiden galaýsa-da, «öldi» habaryny iberýämişler. Atam öýüniň ýanynda-da biriniň ýaramaz habary geldi, ýöne bir aý geçmänkä, özi dolanaýdy. Asyl ol garma-gürmede ýitäýen ekeni. Nurjanam şeýle bolandyr. Nurjanyň-a näme, ýaramaz habaram gelenok. Ol diridir, Mamur enesi, ol diridir. Uruş gutaransoň geler...

Mamur ene birneme köşeşen ýaly etdi-de, ýene Sapar aga ýüzlendi.

— Sapar jan, uruş gutararmyka, Nurjanym gelermikä, aýdaýsana?!

— Mamur eje — diýip, Sapar aga ahyr ýüregini bire baglady. — Nurjan gelle. Gyрманam indi kowýas. Urşam tiz gutarar.

Göýä diýersiň, Sapar başlygyň aýdany bilen uruş gutarýan ýaly ýaňky sözlerden soň ýüregine giňlik aran garry begençli gözlerini tegeläp, bize tarap seretdi.

— Ana, köşeklem, men size uruş gutarar, Nurjanymyz geler diýmänmidim?

Sapar aga hyrçyny dişläp, başyny ýaýkady. Emma Mamur ene ony görmedi. Şonuň üçinem ol başlyga minnetdarlyk nazary bilen garady-da:

— Agzyňdan Alla eşitsin, Sapar jan — diýdi. — Nurjan gelende, içine hakyt şekerik igdeden dolduryp, toýpaý bererin men saňa...

Sapar aga şempa telpegini çümre geýip turuberdi. Sebäbi ol içi şekerik igdeli toýpaý almajagyna gaty oňat akyl ýetirýär ekeni.

Şol wakadan soň Mamur enemiz aýratyn bir durmuş bilen ýaşamaga başlady. Ol öňki kaddyna ýetmese-de, birneme dogumlandy, hemişeki hysyrdysyna başlady, çakdanaşa uzaga çeken urşuň gutarmagyna ynam bilen garaşdy. Oba adamlary bu ýagdaýdan özleriçe many çykaryp: «Mamur pahyram ýellirgäp ýör öýdýän» — diýenlerem tapyldy. Munuň rast bolaýmagam ähtimaldy. Sebäbi «Nurjan neresse hut öz elimde jan berdi» diýip, akyly-başly epeý adam çyn habar getirensoňam, beýle umyt bilen ýaşamak akyly dürs adamynyň başarjak zady dälidi.

Bolsa-da, Kölli ikimiz-ä Mamur enemiziň akylyndan azaşan adam dældigine berk ynanýardy. Onuň gepi-sözi ýerbe-ýerdi. Diňe «Uruş haçan gutarýar?» diýen soragy köpräk gaýtalaýar diýäýmeseň, gaýry aýdýan zatlarynyň bary sag adamynyň agzyndan çykyp biljek sözlerdi.

Güýz aýlarydy. Buluçlardanmy-niredenmi biziň kolhozymyz bir kerwen gawun satyn aldy. Ol gawunlar diýseň gowudy. Emma düýekeş Hepbeli ony gowudanam gowy edip taryplaýardy. «Pendi topragynyň sähraýy meýdanynda boý alan gawun ýalam bir gawun bolarmy? Agzyňa ýetirmänkäň, gar ýaly bolup eräp gidýär. Basym şularadan Hindistanyň patyşasynada bir kerwen iberjekmişler. Çyn-Maçyna-ha eýýäm aýrypylan bilen ýollapmyşlar. Soňam bu gawun bir gyş dursun, iki gyş dursun, hut sapagyndan ýaňy tänderilen ýaly mizemeyä».

Soňky sözler Mamur enäniň ýüreginiň teýine jaýlaşdy, şol gawunlardan iki sanysyny Nurjanyň gelerine saklamakçy boldy. «Birden ol heniz gawun ternelemänkä geläýse nädip bolar? Telim ýyl bärei balam gawunam dadyp gören dälidir» — diýip, ol iki sany garrygyz gawuny zordan göterip getirdi. Onuň birini-hä şol bada kesip, biz bilen iýdi, ikinjisiniň bolsa daşyny alaja ýüp bilen torlap, agajyň ýanyndan asyp goýdy.

* * *

...Gojuk obasynda ala baýtally ýolagçyny atly, eşekli ýolagçylardan gowy görýärdiler. Biri gökbogma bilen kesellese-de, hörezeklese-de ala baýtallydan em sorayardylar. Bu ozaldanam gelýän düzgün ekeni. Ýöne, ala baýtallynyň abraýy uruş gutaransoň hasam beýgeldi.

Şol bahar gününüň öýläni peýda bolan ala baýtally oba adamlarynyň ezeneginden göterilen ýaly etdi. Adamlaryň ýüzlerinde telim ýyl bärei görünmedik

ýylgyryş peýda boldy. Goşa köprüniň ýanyndan görünen ala baýtally obanyň ilersinden girip, gaýrasyndanam çykyp gitdi.

— Haý, jemagat gözuň aýdyň! Gyrmanyň tugy ýykyldy! Gyrmanyň tugy ýykyldy! — diýip, ol adam agzynyň ýetişdiginden gygyryp barýardy. Ol saklanmadam, hiç kimden buşlugam almady. Asyl biz ol ala baýtallynyň kimdiginem tanaman galdyk.

«Gyrmanyň tugy ýykyldy!» Emma şol tuguň ýykylymagy üçin ýüz müňlerçe goç ýigitleriň ýykylandygyny il bilen deň hatarda urşuň sütemini gerdeninde çeken gojuklylaryň her biri bilýärdi. Ol ýeňiş pida bilen gazanylan ýeňişdi. Oňa garamazdan, adamlaryň ýüzüne birden ýagty çaýyldy ötägitdi.

Hoş habar ýetenden Kölli ikimiz ony Mamur enä buşladyk. Garry ikimiziňem maňlaýymyzdan ogşady.

— Wah, diljagazyňyzdan aýlanaýyn, köşejiklem, diljagazyňyza döneyin, balajyklam! Ony size kim aýtdy?

— Bir ala ýabyly adam Döwlet ýegenleň ýanyndan girip buşlap gelýä!

Mamur ene agaç okarany igdeden dolduryp, daş çykdy. Ol buşlukça söýünji bermekçidi. Emma ala baýtally biziň biziň deňimize ýetibem bir iki gezek gykylyklap, saklanman geçip gitdi. Mamur ene bolsa igdeli tabagyny gujaklap, onuň zyndan garap galdy. Kän mahal geçmänkä-de, ol elindäki tabagyň igdesini Kölli ikimiziň üstümize seçip goýberdi.

— Alyň balalam, çöpläň! Toý igdesi bolsun! Nurjanym indi ger.

Töwerege pytrap düşen igde ýygnap gutarandan känem bolsa, Kölli ikimiz toýda edilişi ýaly, bir-birimizi itekläp igde çöpledik. Mamur ene bolsa gapdalda durup, biziň bolup ýörşümize tomaşa etdi.

Urşuň gutarandygy aýan bolup başlady. Ala baýtallynyň gelen gününden bir aý geçip-geçmänkä, Selim frontdan dolandy. Onuň yz ýanyndan Hojat bilen Garýagdy geldi. Emma uruş gutaran gününüň ertesi peýda bolar diýip, ynam bilen garaşan Nurjanymyz welin, tomus aýlanyp, güýz düşdem welin gara bermedi. Şonuň üçin Mamur enäni aljyraňnylyk basmarlady. Ol uruşdan bireýýäm gelen adamlaryň ýanyna ýañadandan baryp, ozal soran zatlaryny täzedan soraşdyrdy. Şol bir jogap boldy. «Biz Nurjandan Pskowyň eteginde aýrylyşdyk».

Şondan soň Mamur ene urşuň gutarandygyna ynanmazçylyk edip ugrady. Nurjan gelmese, onuň pikirçe, uruş gutarmaly dälidi. Ol Kölli ikimizden-ä urşuň haçan gutarjakdygyny her günem sorayardy welin, biz ýokkak Sapar aganyň üstüne-de iki gezek dagy gidip-gelen ekeni.

Aý aýlanyp, gün geçýärdi, Nurjan gelmeýärdi. Oňa görä-de Mamur ene üçin, bir mahal gutaran uruş henizem dowam edýärdi.

Gara öýe golaýlamyzda Mamur enäniň biri bilen gürrüňleşip oturandygyny eşitdik. Ýöne, näme üçindir onuň gürrüňdeşi «hä», «hüm» diýmeýärdi. Asyl ol gapdalynda irkiljiräp ýatan Aždaryň arkasyny sypalap, öz-özi bilen gepleşip oturan bolsa nätjek.

— Zeleli ýok, Aždarbaý, zeleli ýok! Garaşyber, ynha uruş gutaran badyna, seň eýäň geler, garaşyber. Şonda ikimizem ylgap, oň öňünden çykarys. Biraz tagapyl et, Aždarbaý, biraz tagapyl et!

Biziň baranymyzy gören Mamur ene geplemesini goýdy-da, öýe girdi. Heniz gyş düşmese-de, howanyň birneme çigregi bar bolany sebäpli, ojaklarda ot ýakylýardy. Ojagyň başyna geçemizsoň, Mamur ene ýene Nurjany ýatlady. Nutjanyň oglanka aglak bolandygyny, kakasy pahyr diňdirjek bolanda diňmän, öz eline aldygy, sesini tapba goýýandygyny buýsanç bilen gürrüň berdi.

Ene heniz gürrüňini soňlamanka, biri içerik girdi. Ol diýseň görmegeý, şol döwrüň ýagdaýyna görä bolmadyk, kaşaň geýnen ýaş ýigitdi. Ol gele-gelmäne:

— Garry, sen Mamur ejemi? — diýdi.

— Hawa, janym, men şoduryn.

— Şol bolsaň, gözüň aýdyň!

Mamur enäniň dili tutuldy. Çayly käse elinden gaçyp, ojagyň gyrasynda şyglap oturan tünçäniň depesinden düşdi-de iki bölüdi, yzgar gatyşykly kül guruma meňzäp, ýokary göterildi.

— Garry, gözüň aýdyň, Nurjan gelýä!

Mamur ene özüne gelen ýaly boldy. Ol myhmanyň boýnuna bökäýjek ýaly etdi-de, bolan waka ynanmadyga meňzäp köşeşdi.

— Sen näme diýdiň-ä hanym? — diýip, ol çalajadan sorady.

Ýaş ýigit owadan gözlerini oýnaklatdy.

— Ogluň gelýä diýdim, buşlugymy ber!

— Sen kim bolarsyň, haýsy obadan bolarsyň. Nurjanymyň gelýänini nireden eşitdiň? Hany oň özi? — diýip, Mamur ene telim soragy yz-yzyna suňşurdy.

— Men Goçak Küläň inisi. Agam şu gün ertir purontdan geldi. Ol ýaraly bolup, Nurjan bilen bir gospitalde ýatypdyr. Seň ogluňam erte-birigün gelýä.

Şuny diýmek bilen myhman yzyna aýlandy-da, gapa bardy.

— Men-ä garry, Çäşdepedenem birine buşlukçy barýan. Agam «Ynjalsynlar, buşlap gaýt!» diýdi. Söýünjimi berseňiz ugrajak.

— Waý, jan balam, duraweri! Ynha, men saňa söýünjiňi bererin. Geregiň söýünji bolsun! Ähli dünýäm seňkidir, balam!

Buşlukçy iki sany kümüş bilezigi, bir gursakçany goltugyna salansoň çykyberdi.

— Duraweri, duraweri! — diýip, Mamur ene onuň çigninden ýapyşdy. — Seň agaňy haýsy obadan tapyp bilerin?

— Heşdekliň oýuna baryp, Goçak Küle diýseň tanamaýan bolmaz. Özi salama geljekdi welin, gelim-gidim bilen sypybam bilmedi.

Mamur enäniň bagtyny oýaran buşlukçy ýigit gyssanmaç çykyp gidensoň, bizem öýde uzak oturmaly bolmadyk.

— Ýörüň, köşeklem, Heşdekleň obasyna ýeteliň! — diýip, garry öýden çykyberdi.

Heşdekleň obasy derýanyň gaýra kenaryndady. Bary-ýogy iki kilometrlik ýoly derýanyň köprüsi bolmany sebäpli, Mara baryp, aýlanyp gaýtmalydy. Emma Mamur ene Mara ýönelmedi-de, göni derýa tarap gitdi. Biz onuň yzyna, Aždaram biziň yzymyza düşdi. Üçimiz üç ýerden «Haý, Nurjan gelýä, buşluk!» diýip, obanyň içini ala-goh edip barýardyk. Bir şatlyk alamatynyň bardygyny aňan garry köpegem kä sagymyzda, kä çepimizde towsaklap ylgaýardy. Biz buşlugymyz üçin zadam alman, diňe adamlara hoş habar paýlaýardyk.

Derýa golaýlamyzda, Mamur ene halys ýadady. Bolsa-da, ol ylgawuny gowşatmady, demi-demine ýetişmän, sojap baryşyna-da: «Men size aýtmadymmy? Ana, gördüňizmi Kölli jan, Orungulym! Uruş gutarar diýmänmidim size?! Nurjanym

ýalňyz enesini taşlap gitmez diýmänmidim? Geler diýmänmidim? Uruş gutarar diýmänmidim?» — diýip, agzynyň ýetişdiginden gepleýärdi.

Gyşyň golaýlandygyna garamazdan, Murgabyň suwy örän kändi. Emma enäniň perzende bolan söýgüsi, perzendini gören gözlere bir gezejik garamak höwesi mes suwdanam, mümkin bolan heläkçilikdenem üstün geldi. Mamur ene baryşyna derýa özünü oklady. «Gorkýaňzmy?» dýýän ýaly nazar bilen biziň ýüzümize sereden Aždaram, az-kem aýak çekensoň suwa girip gitdi.

Biz Mamur enemiz gark bolar öydüp, kenarda zowzuldap durduk. Emma garry edil guzy ýaly ýüzüp, sag-aman o kenara baryp ýetdi. Ol suwdan çykandan soň, biziň gykylygymyzy eşitse-de, yzyna garaman, ýylgynlyga girip gitdi. Toraňňy tokaýçylygynyň içine girip, Heşdekleriň obasyna tarap eňdi...

Nurjanyň diridigini eşiden gojuklylar begenip, iki bolup bilmediler. Mamur enäniň öýüniň töweregi adamdan doldy.

— Alla öz penasynda saklan bendesini saklar ekeni!

— Ölme-de ýit!

— Geläyse bor gyrnak, başbogusyny tüýdüm-tüýdüm etmezmikäk!

Hesel eje oglan-uşaklara toýpaý berip, eýýäm bir halta igdäni gutaryp barýardy.

— Iýiň, balalam, iýiň! «Ýagşy niýet-ýarym döwlet!» Toýa niýetledi, toýa-da ýarady. Iýiň!

Ypbat aga eýýäm ojak gazyp ýördi.

— Bi ojak yöne ýere gazylýan däl-dir, hany, Mamur sygryny soýmabilse soýmasyn!

... Hawa, ojak yöne ýere gazylmaýar ekeni. Ypbat aganyň garader bolup gazan ojagy Nurjanyň toý naharyny däl-de, Mamur enemiziň düşegaşyny bişirmeli boldy.

Gün ikindi ýerine ýetende, çala janly Mamur enäni Heşdekleň obasyndan bir garry adam jygyldawuk tigirli eşegaraba ýükläp getirip gitdi.

Görüp otursak, Heşdekleň obasynda Goçak Küle diýilýän adamam ýok ekeni, bu günde-düýnde purontdan gelenem. Asyl ol Goçagyň inisi bolýan ýaş ýigit şol melgunlygy bilen adam baryny çürkäp, zat ýygnap ýören bolsa nätjek!

... Dulda iki ýorgany epläp, Mamur enäni ýatyrdylar. Ol ilki bada gözünü açdy, soňam ýarym sagatlap dilsiz ýatdy. Gün ýaşanda, onuň gabaklary agyr ýüküň astyndan gopýan ýaly ýene bir gezek zordan açyldy. Ol daşyny gabalap oturan adamlary ünsüz synlap çykdy, birdenkä tüýnüge äňetdi. Şol mahal onuň dili wazzyklady.

— Nurjanym gelmedimi? Uruş gutarmadymy?

Dünýä bilen hoşlaşýan Mamur enäniň soragyna jogap bermeli adamdan töwerek doludy. Emma ol agyr soragyň jogabyny bermäge hiç kim hyýalam etmedi.

— Uruş... haçan... gutar-ýa? Adam-lar-r?

Men çydap bilmän:

— Uruş gutardy, Mamur ene, uruş gutardy! — diýdim welin, Ypbat aga ezenegimden çekip goýberdi.

Mamur ene manysyz gözlerini maňa tarap öwrüp, bir zat diýjek boldy, emma dili diýen etmedi. Ýöne men onuň sözsüz diýen soragynyň nämedigini bilýärdim. Ol: «Uruş haçan gutarýar, Orunguly jan?» diýýärdi.

Birden Mamur enäniň elleri bir gapdala süýşüp gitdi. Men nämäniň-nämedigine düşünip bilmedim. Garrynyň iki gözem açykdy. Emma bedeni doňdurylan ýalydy.

Sapar aga ylgap daşaryk çykdy-da:

— Waý, Mamur ene-le-eý! — diýip, uly sesi bilen aglap, özüni ýere goýberdi.

Ol ses Gojuk obasynyň ähli adamsyna Mamur enemiziň ölendigini habar bermek üçin gygyrylan seddi. Emma biz üçin welin ol ses oba ölüm habaryny äkiden ses bolman, Nurjanyna garaşmakdan dynan ýalňyz enä urşuň gutarandygyny duýdurýan habar bolup eşidildi.

Iýul. 1967. Moskwa.

(1967-nji ýylyň iýul aýy, Moskwa şäheri, SSSR)